

Тема:
ПАДІННЯ ЗАХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ



План:

1. Рим і варвари.
2. Велике переселення народів.
3. Розпад Західної Римської імперії.

Література:

1. **Альфан Луи.** Великие империи варваров: от Великого переселения народов до тюркских завоеваний XI века. Москва: Вече, 2006. 414 с.
2. **Гиббон Эдвард.** История упадка и разрушения Великой Римской империи: Закат и падение Римской империи: В 7 т. Москва: ТЕРРА-Книжный клуб, 2008. Т.1. 640 с., Т.2. 576 с., Т.3. 624 с., Т.4. 624 с., Т.5. 592 с., Т.6. 592 с., Т.7. 544 с.
3. **Джонс Терри, Эрейра Алан.** Варвары против Рима. Москва: Эксмо, 2010. 352 с.
4. **Томпсон Эдуард Артур.** Римляне и варвары. Падение Западной империи. СПб.: Ювента, 2003. 288 с.
5. **Хизер Питер.** Падение Римской империи. Москва: АСТ, 2010. 800 с.

1. Рим і варвари

Паралельно з феодалізацією Римської імперії відбувався процес варваризації римського суспільства, особливо на півночі та сході, де римляни стикалися з германцями. Вплив був взаємним – римляни впливали на германців, а ті, зі свого боку, чимало запозичували у римлян. Найбільший взаємовплив відчувався у прикордонних областях по Рейну, Дунаю та їхніх притоках.

- Центрами римського впливу були прикордонні міста – Кельн, Майнц, Трір та інші, що впроваджували римські порядки, які відображалися в побуті і культурі галльських та германських племен.
- До цивілізаційних факторів потрібно віднести також дороги, мости і канали, що в різних напрямках пересікали «Велику (зарейнську) Германію» (*Magna germania*).

- За декілька століть (від Цезаря і Тацита до III ст.) у германському побуті відбулися істотні зміни. З номадів германські племена перетворилися на осілих чи напівосілих землеробів. Розселення германських племен тепер здійснювалися планомірніше, не такими великими масами, як це було спочатку. В сільськогосподарській техніці примітивну соху витіснила соха досконалішої конструкції і плуг із широким лемехом.

- Наслідком поділу праці та обміну став **перехід від натуральних відносин до товарно-грошових**. Близько III ст. з'являється германська монета і виникають ремесла.
- У III-IV ст. у багатьох германських племенах **виділилася військово-землеробська аристократія** (нобілітет), зростає економічна нерівність на основі приватної власності на землю, загострювалися соціальні протиріччя. Германська знать IV-V ст. у всьому наслідувала римлян, з якими вона охоче вступала у родинні зв'язки. Під впливом названих причин **розкладалася старогерманська община (марка)** і посилювалися феодальні елементи.

- Римський вплив поширювався й на інші народи, які жили на північних і східних кордонах Імперії: на британців, даків, язигів, сарматів тощо. Одночасно з цим спостерігалось **проникнення варварів і до римського суспільства**. Особливо помітно цей процес відбувався в армії. Загони варварів (галлів, германців, нумідійців, іллірійців та інших) відігравали помітну роль уже наприкінці Республіки. Вони брали участь у битві при Фарсалі і в Александрійській війні. Германські загони за Тиберія та і Марка Аврелія використовувалися римлянами у боротьбі з вільними германцями.

- Переломним моментом в історії відносин римлян і германців стала **Маркоманська війна (166-180 рр.)** за імператора Марка Аврелія, що закінчилася блискучою перемогою римської зброї. Імператор використовував германців не лише як військові формування, а й для різноманітних робіт. Зі згоди імператора ціле **плем'я квадів оселили на правах летів (колонів) на спустошені** війною і епідемією **області Римської імперії**. Приклад Марка Аврелія наслідував його син Коммод, який прийняв на службу 13 тис. квадів і стільки ж маркоманів.
- У період політичної анархії III ст. осідання германців на римських землях ще більше посилювалося. Імператори Клавдій II Готський, Авреліан і Проб захоплювали в полон десятки тисяч германців, скіфів та інших варварських народностей, використовуючи їх як військову і робочу силу.



Марк Аврелій / *Marcus Aurelius Antoninus Augustus*
(римський імператор у 161-180 рр.)

- Наприкінці III ст. озброєння, стратегічні прийоми римської армії варваризуються, командний склад і нижчі чини майже повністю вербуються з германців чи сарматів. Солдат стає синонімом слова «варвар», військова скарбниця називається «варварська скарбниця» (*fiscus barbaricus*) тощо.
- Варваризація римської армії і римських порядків посилилися при християнських імператорах Константині та Феодосії Великих. Серед варварів християнське вчення знаходило більше прихильників, ніж у старому язичницькому, греко-елліністичному світі. Проте ще більше варварський вплив посилювався в епоху Пізньої імперії. Діоклетіан і Максиміан самі за походженням були іллірійцями, а вищі командні посади в армії займали їхні співвітчизники.
- При Константині (уродженцеві Мезії) варвари займали почесне становище не лише в армії, а й при дворі; вони з'являються навіть у вищій державній раді (*consistorium principis*)

- Для епохи розкладу і падіння Римської імперії характерне **наслідування варварів**. Ця імітація стала нормою, модою, охопивши двір і аристократію. Варварів копіювали в костюмах, манерах, звичках і розмові, входили в моду довга борода і довге волосся, вбрання шилося за північним кроєм, з'явилися черевики, панчохи і шуби; варваризувалася також і римська кулінарія, колишня рослинна їжа замінювалася м'ясним і молочним столом. В аристократичних філіях і в імператорських палацах знаходилися палкі германофіли, подібні до Каракалли. Граціану докоряли пристрасстю до германських офіцерів; ходили чутки про листування Констанція з варварськими вождями та інше. До палких германофілів належав також Феодосій Великий, «друг світу і готів».

2. Велике переселення народів

Натиск варварів на римські кордони посилюється особливо з другої половини IV ст., з династії Валентиніанів, із часів так званого “великого переселення народів”.

Безпосередній поштовх до переселення походив із Центральної Азії, де у IV-V ст. теж відбувався процес, аналогічний переселенню в Європі. Здавалося, весь світ заворушився. Азійські держави – Китай, Індія і Персія – відчували тиск з боку численних тюркомонгольських народностей. Частина ж їх – *хіунг-ну*, або *гунни* – у своєму просуванні зі сходу на захід у пошуках пасовищ для худоби та землі для людей досягли Каспійського моря, а через каспійські ворота добиралися до пониззя Волги і Чорного моря. Під їхнім натиском мігрували й германські племена *готів*; східні готи (*остготи*) потіснили західних (*вестготів*). Частина готів підкорилася гуннам, визнала гегемонію гуннського хана і увійшла до складу Гуннського ханства. Інша частина рушила до римських кордонів



У **375-376 рр.** візиготи (**вестготи**), яких тіснили кочові племена гуннів, попросили в імператора Валента II дозволу розміститися на римській території. **Валент дозволив їм поселитися у Фракійському діоцезі** за умов здачі озброєння римській адміністрації та виконання її вказівок. Проте через недбалість і зловживання римських чиновників умови не були виконані. Штучно створена нестача продуктів, продаж їх за високими цінами римськими чиновниками, перетворення готів на рабів призвели до повстання. Готам допомогли раби і робітники, які втекли із сусідніх поселень і помість. Орда рушила на схід у напрямку Константинополя. Спроба Валента затримати готів завершилася поразкою римлян у **битві при Адріанополі 9 серпня 378 р.**

- Ця битва мала величезне всесвітньо історичне значення. Амміан Марцеллін порівнював її з битвою при Каннах. Проте якщо після розгрому при Каннах Римська республіка знайшла сили для продовження боротьби і досягла перемоги, то у 378 р. ослаблена боротьбою з зовнішніми ворогами і внутрішніми протиріччями Римська імперія уже не могла одужати від отриманого удару, що позначилося на всьому наступному ході подій. Втрата найкращих кадрових військ завдала нищівного удару по системі збройних сил Римської імперії. Римський уряд змушений був остаточно довірити захист кордонів Імперії і підтримання «порядку» в країні найманим загонам варварів. Після цього готи без перешкод розселилися на Балканах.



0 км 100 200



Лето-зима 377 г.





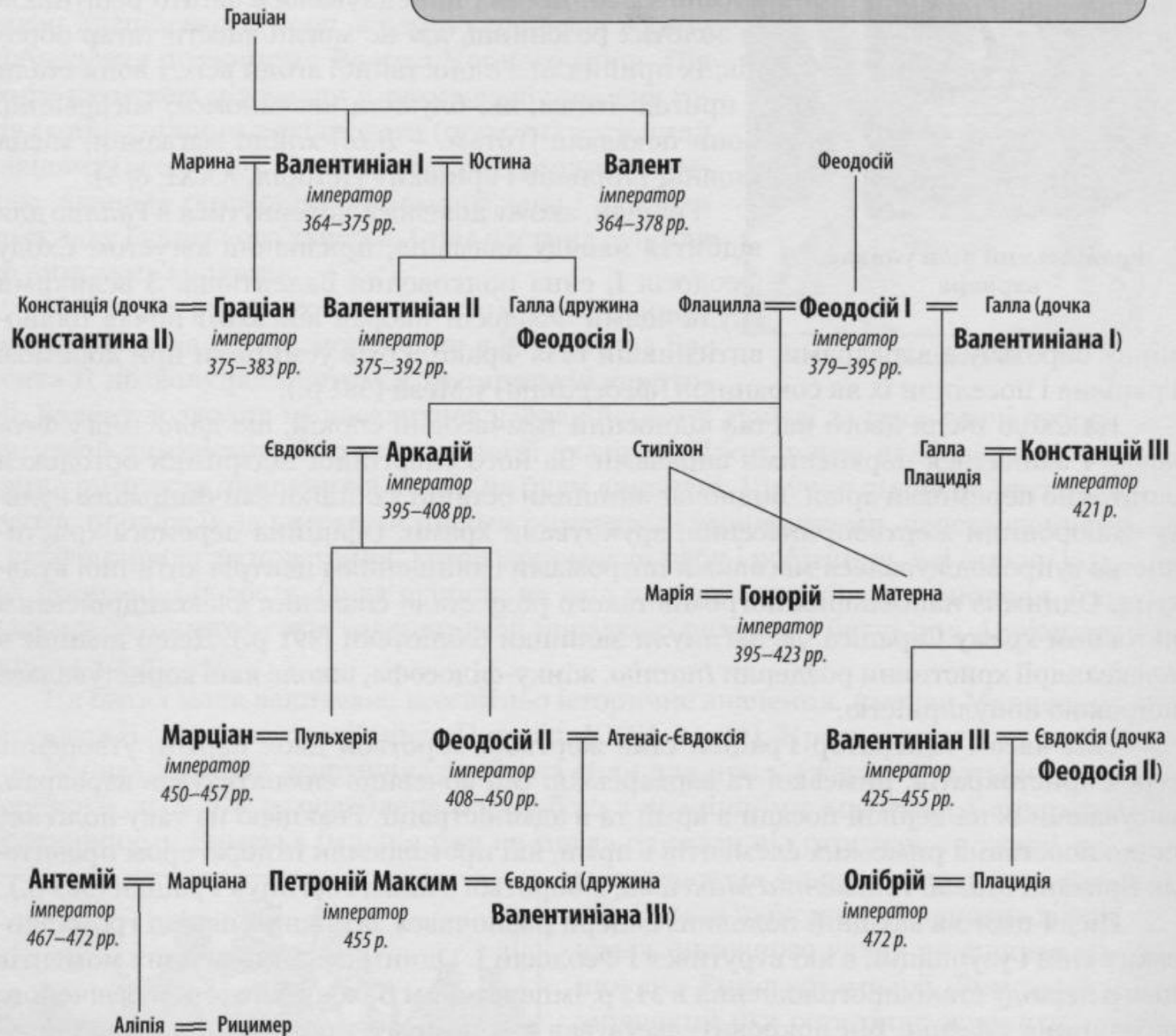
- **Імператор Граціан (375-383)**, якому довелося повернутися до Галлії для відбиття нападу *аламанів*, призначив **августом Сходу Феодосія I (379-395)**, сина полководця Валентіана. З великими труднощами Феодосій набрав військо і почав планомірну боротьбу з варварами, витіснивши їх із Фракії. Готів усмирили за допомогою Граціана і поселили їх як *союзників (федератів)* у Мезії (382 р.).
- На Сході після цього настав відносний тимчасовий спокій, що дало змогу Феодосію I зайнятися церковними справами. За його енергійної підтримки ортодокси остаточно перемогли аріан. Водночас знищили останні залишки язичницького культу: заборонили жертвопринесення, зруйнували храми. Офіційна перемога християнства супроводжувалася масовими погромами і знищенням центрів античної культури. Одним із найбільших погромів такого роду стало спалення александрійським натовпом храму Серапіса, де загинули залишки Александрійської бібліотеки (391 р.). Дещо пізніше в Александрії християни роздерли *Іпатію*, жінку-філософа, школа якої користувалася широкою популярністю.

- Тим часом імператор Граціан став жертвою боротьби двох партій, утворених серед аристократів: римської та варварської. Він вочевидь симпатизував варварам, висуваючи їх на керівні посади в армії та в адміністрації. Реакцією на таку політику стало повстання римських елементів в армії, які проголосили імператором правителя Британії **Магна Климента Максима**, в боротьбі з яким і загинув Граціан (383 р.). Після цього в західній половині Імперії розпочався затяжний період громадянських війн і узурпацій, до яких втрутився і Феодосій I. Одним із найцікавіших моментів цього періоду стало проголошення в 392 р. імператором Заходу багатого й освіченого римлянина **Євгенія**. Він покровительствував язичництву, проти чого рішуче виступив Феодосій I. На кордоні Північної Італії та Іллірії війська Євгенія розбили, а сам він був убитий (394р.).

- **Наприкінці IV і в перші десятиріччя V ст. Римська імперія переживала справжню катастрофу.** Повсюди з'являлися узурпатори, відбувалися повстання, захоплення міст і помість, в Африці знову піднялися донатисти, провінції проголошували себе самостійними імперіями, дезертирство і розбій набули нечуваних розмірів. Зусібіч нападали варвари. Переміщення військ із східних кордонів на захід ослабило східний фронт і тим самим прискорило просування гуннів до Вірменії, Фракії, Малої Азії та Сирії. Грецію спустошували вестготи під керівництвом Алариха, а маркомани із Середнього Дунаю прорвалися до Адріатики.
- **Феодосій I востаннє об'єднав Римську імперію**, але ненадовго – всього на один рік. Після смерті Феодосія I (395 р.) його нащадками стали неповнолітні сини – **Аркадій** та **Гонорій**, які отримали відповідно Східну та Західну імперію. Це був остаточний поділ держави на дві частини. З того часу настає період глибокої кризи державної влади, падіння престижу імператора, панування тимчасових опікунів правителя. Більша частина опікунів, фактично правителів держави, походила з варварів, здебільшого з германців. Германські вожді як вищі сановники держави на свій розсуд призначали і усували римських імператорів, поки, нарешті, самі не перебравли на себе їхні функції.

- Згідно з волею померлого Феодосія I, опікуном **Аркадія (395-408)** призначили префекта преторія Сходу, галла **Руфіна**, а **Гонорія (395-423)** – головнокомандувача військами імперії, вандала **Стиліхона**, прославленого перемогами над бастарнами, готами, гуннами й аланами.
- До всіх інших факторів послаблення римської державності додалася ще й нова сила – **ворожнеча східного і західного дворів**. Неприязнь і смертельна ворожнеча між опікунами молодих імператорів – Руфіном і Стиліхоном – вкрай ослабили опір римлян варварам. Регенти по чергово зверталися за підтримкою до готського вождя **Алариха**, втягуючи його у внутрішні справи Імперії і тим самим підготували ґрунт для захоплення Риму германцями.

Валентиніано-Феодосійська династія

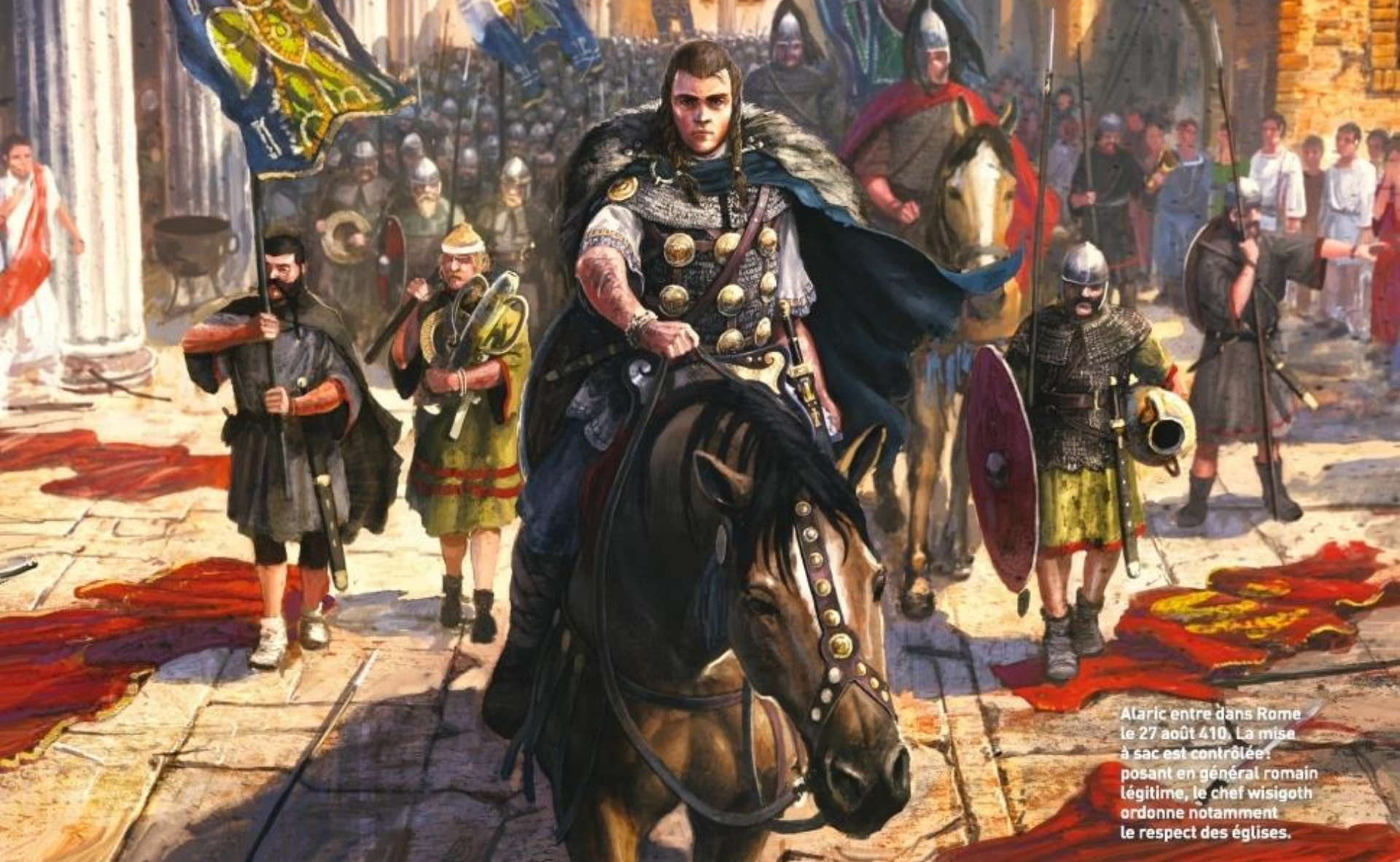


- Після усунення Руфіна Стилїхон став єдиним урядовцем, який залучив на свій бік знать рядом вигідних для неї **реформ – ліквідацією боргів, заміною поставок рекрутів невисоким грошовим податком** тощо. І все ж дружба Стилїхона з аристократією тривала недовго. При дворі з'явилися групи патріотів-римлян, які підозріливо ставилися як до самого варвара Стилїхона, так і до його оточення, їм вдалося налаштувати проти впливового опікуна самого імператора Гонорія, домогтися підтримки від патріотично налаштованих офіцерів і організувати низку повстань, найсерйознішим з яких стало *повстання Гїлдона 398 р.*, щоб відновити регулярне постачання столиці. Але на Італію напав Аларих, який діяв спільно з імператрицею **Євдоксією**, дружиною Аркадія.

- 401 р. *вестготи* з Іллірії, де вони тоді знаходилися, рушили на Італію, але при Полленції та Вероні (402 р.) зазнали поразки і Аларих був змушений укласти мир із Римом за умови виділення йому частини території в басейні р. Сави. На цьому справа не завершилася. За вестготами піднялися *остготи, алани, вандали, свеви, бургунди, аламани* та інші племена. Невдоволення політикою поступок партія патріотів звинуватила Стиліхона в державній зраді, переконавши в цьому слабохарактерного Гонорія. Стиліхона засудили і відтяли голову (408 р.).
- Смерть Стиліхона стала приводом для нового нападу вестготів. Вимагаючи виконання умов укладеного договору, **Аларих** двічі брав в облогу Рим і нарешті **14 серпня 410 р. оволодів столицею світу**, піддавши її жорстокому грабунку, захопивши масу здобичі і військовополонених, в тому числі дочку Феодосія Великого, сестру Гонорія, *Плацидію*. Як викуп Аларих отримав 5 тис. фунтів золота, 30 тис. фунтів срібла, 3 тис. дорогих пурпурових одягів, 4 тис. шовкових сюртуків, 3 тис. фунтів перцю та багато іншого. Для виплати данини сенат наказав провести конфіскацію храмового і приватного майна та переплавити дорогі речі й статуї, в тому числі статую *Римської доблесті (Virtus)*, символ римських перемог, слави і панування.
- У ненависті до римлян об'єдналися варвари, раби і вільні. Під час облоги Риму раби-германці влаштували погром своїм господарям, відкрили Алариху Саларійські ворота і в кількості 40 тис. перейшли на його бік



Взяття Риму готами (410 р.)



Alaric entre dans Rome
le 27 août 410. La mise
à sac est contrôlée:
posant en général romain
légitime, le chef wisigoth
ordonne notamment
le respect des églises.

Вхід Аларіха до Риму (410 р.)

- Певною мірою захоплення Рима Аларихом можна вважати закінченням Римської імперії та греко-римської античності. Рим після пограбування вестготами продовжував існувати і навіть заново відбудувався, але це вже не був старий імператорський Рим. Місто більше нагадувало середньовічну резиденцію з величезною кількістю церков і церковних будівель. Перенесення столиці з Риму на північ Італії, до Равенни, і особливо захоплення «світової столиці» варварами, свідчили про повне падіння державності та послаблення імператорської влади, сприяли посиленню церкви та її глави – римського папи. Функції світського імператора переходили до папи, переговори з варварськими королями, завідування фінансами, благочинність, освіта, влаштування видовищ і розваг тощо переходили до церкви.
- При такій могутності церкви римські імператори, незалежно від їхніх суб'єктивних настроїв у релігійних питаннях, змушені були серйозно рахуватися з християнською церквою та папським авторитетом. Це спричинило видання численних декретів про «очищення» язичницьких храмів і увінчання їх «знаком святої християнської церкви» (хрестом). Переслідування язичників співпадали з періодами поразок, суспільних бід, епідемій і голоду і, відповідно, з послабленням державної влади.

- Після пограбування Рима Аларих пішов до хліборобних районів Італії – Кампанію, звідти він планував йти до Сицилії, а потім до Африки, головної житниці Римської імперії. Проте цьому планові не судилося збутися внаслідок важкого переходу та раптової смерті Алариха в Консенції (Калабрія) у віці 34-х років. Вождя готів поховали з великою шанобою у могилі, викопаній арабами на дні р. Бузент. Після поховання річку повернули у своє русло, а арабів, які знали місце поховання, вбили.
- Спадкоємцем Алариха став його племінник **Атаульф**, який відмовився від завоювання Африки і повернувся до Галлії.

- Поштовх до переселення, як і раніше, йшов від *гуннів*. За **Аттили** Гуннське ханство досягло колосальних розмірів – від Кавказу до Рейну і Дунаю. На сході верховенство Аттили визнавалося до китайської стіни. Держава Атилли являла собою федерацію різних племен – скіфів, сарматів, аланів, франків, ругіїв тощо. Князівства і племінні союзи в державі управлялися власними правителями, васалами верховного хана. Об'єднавши всі частини ханства, **Аттила (434-453 рр.)** підкорив своєму впливові правий берег Дунаю, мріючи поширити владу аж до Константинополя.
- **Імператор Східної імперії Феодосій II (408-450 рр.)**, не в змозі затримати просування Аттили, пішов на поступки, заплатив одночасно 6 тис. фунтів золота, **визнав себе васалом хана**, погодився сплачувати щорічну данину в 700 фунтів золотом і поступався частиною території.



Аттіла / *Етеле, Etsel, Atli* (396-453) – каган (вождь) гунів з 434, підніс Гунську імперію до вершини могутності. З 445 року – володар велетенської держави у Східній Європі, що простягалася від Чорного моря до річки Рейну та від данських островів до правого берега Дунаю. Здійснив спустошливі походи до Іллірії (447), Галії (451) та Італії (452).

- Після укладення миру з Феодосієм II Аттіла зі сходу повернув на захід у долину Дунаю і по Верхньому Дунаю та Рейну рушив до Галлії. **Імператором Західної імперії в цей час був Валентиніан III (425-455 рр.)**, за якого управляли його матір **Галла Плацидія** (повернулася після смерті Алариха до Риму) і командир палацової гвардії, іллірієць **Флавій Аецій**, який завдяки своєму авторитету одержав низку перемог на рейно-дунайському кордоні, зумів порозумітися з грізним царем гуннів, на деякий час послабив боротьбу придворних партій і підкорив своїй владі імператора та його матір. Водночас Аецій вів дипломатичну політику щодо варварів. Він тривалий час як заручник Алариха проживав серед варварів і добре вивчив їхні мораль і побут. Використовуючи чвари серед варварів, Аецій з допомогою гуннів розгромив бургундів, франків, уклав мир із королем вандалів *Гейзерихом*, придушив повстання багаудів і забезпечив постачання Рима хлібом.

- З коаліцією римлян і германців (вестготів, франків, бургундів) Аецій виступив проти самого Аттіли, який наступав на Західну Європу. Гунни вимагали від римського імператора територіальних поступок, контрибуції та руки Гонорії, сестри імператора Валентиніана. Отримавши відмову, **Аттіла** з військом, за переказами, до 700 тис. чоловік, рушив до Рейну, захопив Галлію, обложив Орлеан. Проте, зі стратегічних міркувань, відвів свою армію до *Марни* і у **451 р. на Каталунських полях**, поблизу *Труа*, **зустрівся з військом Аеція. У так званій «битві народів» перемогли римляни та їхні союзники.**
- Аттіла відступив за Рейн, але в наступному, 452 р., здійснив новий похід на Італію. Однак, зазнавши поразки під Аквілеєю, розпочав мирні переговори з папою *Левом*, що не були завершені внаслідок раптової смерті вождя гуннів (453 р.). Розгром Аттіли та його смерть привели до розпаду Гуннського ханства на окремі частини. Але недовго залишилося існувати й Римській імперії.

3. Розпад Західної Римської імперії

У 454 р. жертвою придворних інтриг і підозр імператора став переможець Аттіли **Аецій**, який викликав заздрість своїм впливом, багатством і повагою серед варварів. А ще через рік така ж доля спіткала і **Валентиніана III**, вбитого змовниками. Після цього йде серія імператорів і узурпаторів, які швидко змінювали один одного, підтверджуючи глибоку кризу римської державності. Валентиніана змінив **Петроній Максим**, впливовий сенатор, організатор змови (як помста за свою дружину, яку обманом Валентиніан схилив до перелюбства). Вдова вбитого Євдоксія, з якою хотів одружитися Максим, покликала на допомогу **вандальського короля Гейзериха**, який виступив на захист скинутої династії, блокував своїм флотом гирло Тибру і після короткої облоги **2 червня 455 р. захопив «вічне місто»**. Упродовж двох тижнів Рим був відданий на пограбування і вщент зруйнований (звідси і термін «**вандалізм**»). Петронія Максима вбили у вуличній сутичці, а імператором проголосили галлського магната **Авіта (455-456 рр.)**, проти якого виступив начальник палацової гвардії, свев (по батькові) і вестгот (по матері) **Флавій Рицимер (456-472 рр.)**. Він уміло лавірував між різними угрупованнями, проте відновити авторитет імператорської влади і відновити Імперію йому не вдалося.

- Рицимер отримав перемогу над вандалами в морській битві поблизу Корсики, а потім вигнав їх із Сицилії (456 р.), за що отримав звання воєначальника (*magister militum*). У жовтні того ж року він розбив Авіта поблизу сучасного м. Пьяченци. Через рік Рицимер стає патрицієм і фактичним правителем Західної Римської імперії. Приблизно в той самий час римський воєначальник **Майоріан**, колишній підлеглий Аеція, завдав поразки армії аламанів у битві при *Кампі-Канніні* (поблизу сучасного м. *Беллінцона* в долині р. *Тичино* в Швейцарії). За цю перемогу Рицимер погодився на проголошення його імператором. **Майоріан залишався при владі в 457-461 рр.**, зразу ж відмовившись грати роль маріонетки. Він отримав перемогу над вандалами поблизу р. *Лірис* (сучасна р. *Горимьяно*), задумав об'єднати Західну імперію і знищити гніздо бандитів в Африці. Засніженими альпійським перевалами Майоріан провів армію в Галлію і на початку 458 р. зустрів неподалік від Тулузи армію короля вестготів **Теодориха II**, який поспіхом повертався із Іспанії для захисту своєї столиці, і розгромив його. Римляни запропонували Теодориху великодушні умови миру, тим самим полегшуючи собі об'єднання держави і відновлення римської влади над Галлією та Іспанією (458-460 рр.).

- Після цього Майоріан доклав максимум зусиль для вторгнення до Королівства Гейзериха в Африці, для чого побудував у Картахені великий флот. Коли приготування римлян завершувалися, вандальський король шляхом підкупу розпочав сіяти зраду серед жителів Картахени, в результаті чого вандали зненацька напали на кораблі римлян і знищили їх ще в бухті (461 р.). Не збентежений цим розколом, Майоріан розпочав нові приготування, але в Італії повстав Рицимер. Відмовившись управляти невдячною нацією, Майоріан зрікся престолу і був невдовзі страчений за наказом Рицимера. Так завершився останній короткий злет військової слави Західної Римської імперії.

- Встановивши диктаторську владу над Північною Італією, Рицимер, ідучи назустріч сенатській аристократії, **19 листопада 461 р.** сприяв проголошенню **імператором Лібія Севера**, який не мав реальної влади і був знищений восени 465 р. Більше року Рим залишався без імператора: Рицимер не хотів обтяжувати свою голову короною імператора. Правда, претендентів було багато: **Марцеллін** (сподвижник Аеція), утвердився в Далмації і побудував флот, пануючий в Адріатиці; воєначальник **Егід** став фактичним правителем Галлії, визнаним франками і вестготами. Це та напади вандалів на Італію змусили Рицимера звернутися за допомогою до **константинопольського імператора Лева I**.

- Марцеллін приєднався до союзу проти Гейзериха, вигнав вандалів із Сицилії (468 р.). Операції проти вандалів в Африці не принесли успіху, і Марцеллін відступив до Сицилії, де був убитий агентом Рицимера (468 р.) Хоча останньому не подобалося втручання Лева I, проте він змушений був визнати **західним імператором** знатного східноримського сенатора **Прокопія Антемія**, ставленика Лева I, якого проголосили імператором **12 квітня 467 р.** на околиці Рима. Рицимер одружився з його донькою і, як раніше, залишався повним господарем Італії. Становище ж Антемія було нелегким: у нього розпочалися чвари з римським духовенством, яке звинувачувало його в єресі, а в поході проти вандалів у 468 р. він зазнав поразки. Всемогутній Рицимер скористався з цього і затіяв сварку з Антемієм. Зміцнивши свою армію контингентами свевів і бургундів, він рушив на Рим та після тримісячної облоги оволодів «вічним містом» (**11 липня 472 р.**), вже втретє пограбувавши його. Антемія стратили, а **імператором проголосили Олібрія**, знатного східно-римського сенатора, одруженого на Плацидії, доньці імператриці Євдоксії, онуки Феодосія Великого. Отже, Олібрій виглядав певною мірою законним спадкоємцем імператорської влади. Проте досить швидко від чуми помер його покровитель (18 серпня 472 р.) і він сам (23 жовтня 472 р.).

- Таким чином, розпад римської державності продовжувався і поглиблювався. У V ст. ситуація стала значно гіршою, ніж наприкінці IV ст. Найбільше постраждала сама Італія: цілі території перетворилися на пустині і малярійні болота; лише в Кампанії нараховувалося більше 500 тис. югерів покинутих земель. Сумну картину являла й сама столиця – Рим, колись «мармурова столиця» Середноморської імперії, тепер змінилася до непізнаваності: Форум заріс густою травою, де випасали свиней. Політичний центр перемістився на північ, до Мілана та Равенни, до Циспаданської Галлії.

- Владу Рицимера успадкував його племінник **Гундебальд**, **проголосивши 5 березня 473 р.** у Равенні **імператором Гліцерія**, про особистість якого не збереглося жодних свідчень. Сам Гундебальд швидко втратив інтерес до Італії і пішов у *Бургундію*, успадкувавши там владу від батька. А в **474 р.** далматинець **Юлій Непот** змусив Гліцерія зректися влади, прийняти духовний сан і стати єпископом *Салони* (сучасн. *Спліт*). Проте новий імператор теж недовго протримався при владі. **В серпні 475 р.** римський воєначальник **Орест**, паннонець за походженням, організував змову; Юлію Непоту довелося тікати з Равенни. Військо Ореста з варварів бажало проголосити його повелителем Італії, але він виявив обережність і офіційно відхилив цю пропозицію. Оскільки влада все ж таки знаходилась у його руках, він **31 жовтня 475 р.** проголосив **імператором** свого сина – підлітка під іменем **Ромул Августул**, тобто *Августик* або *Августинчик*.

- Матеріальні ресурси Римської держави скоротилися так, що збіднілі імператори не могли задовольнити найманців, які вимагали грошей і землі, і тому часто недовго затримувалися на престолі. У ці роки найвпливовішим був варвар зі скіфів (за іншими даними – з германців) **Одоакр**, який вирішив, що його воїнам вигідніше оселитися в Італії, ніж отримувати платню від примарних імператорів. Тому він почав вимагати 1/3 території Італії для військових поселень. Орест, який управляв від імені сина, відповів відмовою, і тоді **воїни Одоакра**, відчуваючи силу, **проголосили його правителем Італії**. У **битві при Павії** Одоакр розгромив армію Ореста, якого вбили (23 серпня), а Ромула Августула вислали до Неаполя, до колишнього помістя Лукулла (в середньовіччі – Замок Яйце). **4 вересня 476 р. (день проголошення Одоакра королем Італії) вважається останнім днем Західної Римської імперії.**

- Імператорська влада настільки втратила значення, що **Одоакр** не бажав ставати імператором, **відправив знаки імператорського титулу** (корону і пурпурову мантію) **імператору Зенону до Константинополя**. У 477 р. Одоакр формально підкорився константинопольському імператорові і правив як призначений Зиноном патрицій та воєначальник, хоча насправді став першим германським військовим правителем Імперії.
- Отже, падіння Західної імперії зовнішньо виглядало як відновлення єдності всієї держави, центр якої остаточно перемістився на Схід. Імператор Зенон задовольнив вимоги Одоакра. Проте фактично Італія не залежала від Константинополя, і згодом на її території почали виникати варварські держави. Одоакр зберіг давньоримські установи, але конфіскував третину земель для своїх воїнів. Ромулу Августулу він зберіг життя, подарувавши йому розкішну віллу в Кампанії і призначивши щорічну пенсію у 600 солідів.

- Розпад Римської імперії означав закінчення античності та початок середньовіччя. Впродовж V ст. на руїнах Імперії утворилася низка варварських королівств:
 - 1) держава вестготів у Галлії та Іспанії;
 - 2) держава бургундів;
 - 3) держава франків;
 - 4) держава аламанів;
 - 5) держава остготів;
 - 6) держава Одоакра в Італії;
 - 7) держава вандалів в Африці.
- Пізніше кожна з названих держав поділилася на ще дрібніші об'єднання. Цей процес тривав аж до хрестових походів (кінець XI ст.), коли утворилися сучасні західноєвропейські держави.

- Підводячи підсумок усьому сказаному про падіння Західної Римської імперії, ми можемо визначити дві основні причини цього процесу:
 - 1) розкладання римського суспільного ладу і держави внаслідок гострих соціальних протиріч;
 - 2) зростання варварських завоювань.
- У той час, коли величезний ойкос, з назвою *Римська держава*, розпадався на дрібніші ойкоси – провінції, міста, помістя, монастирі, корпорації, – германські общини з родових і племінних союзів перетворювалися на справжні держави.

- **Історичне значення захоплення Рима варварами** полягало в тому, що вони вдихнули в античну цивілізацію, яка гинула, нове життя і оновили виробничі основи. Античне рабство зникло. Але це був складний історичний процес, що тривав близько 200 років і при сучасному рівні наших знань з античної історії ще далеко не ясний та достатньою мірою не вивчений. Так відбувався процес розпаду західної половини Римської імперії. Інакше розвивалася історія її східної частини.
- Римський Схід відділився від Заходу ще наприкінці IV ст. Східна половина Імперії, як і західна зазнавала впливу варварів, головним чином народів Східної Європи.
- На початку VI ст. розпочинаються сутички зі слов'янами. Проте слов'яни, проникаючи на територію Імперії, приносять із собою родовий устрій та общину. Це стимулювало створення сильної верстви вільного селянства, основних платників податку і формування армії. Тому тут феодалізація суспільних відносин мала інший характер. У східноримському суспільстві міцніше збереглися рабовласницькі відносини. Міста і міський устрій – основна база Римської імперії, – на Сході збереглися значно краще, ніж на Заході, тому тут надовше залишилися соціально-політичні і культурні форми, характерні для античних міських суспільств. Завдяки цим факторам Східно-римська, або Візантійська імперія, проіснувавши до кінця XV ст., відігравала роль посередника між античним і європейським світом.